

РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Змістове ядро дослідження полягає в обґрунтуванні доцільності використання ринкових механізмів інвестування в окремі галузі соціальної сфери для нарощування трудового потенціалу. З метою вироблення пропозицій з оптимізації фінансових потоків на різних рівнях економіки, здійснено розподіл галузей, що надають соціальні послуги, за принципом соціальної справедливості, характеру діяльності соціальних установ та наявності альтернативних джерел їх фінансування.

На основі системного підходу, використання методу логічного моделювання та кореляційного аналізу охарактеризовано сучасний стан соціальної сфери та визначено вектори взаємодії соціальної сфери і трудового потенціалу. Встановлено, що у довгостроковій перспективі покращення якості життя шляхом вкладень у особистий і соціальний розвиток сприяє покращенню стану трудового потенціалу, зростанню продуктивності праці, а отже доходів населення. Це закладає нові основи для капіталовкладень у людський розвиток.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальні послуги, доходи, витрати, оптимізація, трудовий потенціал, якість життя.

Смысловое ядро исследования формирует обоснование эффективности использования рыночного механизма инвестирования в отдельные отрасли социальной сферы с целью наращивания трудового потенциала. Для разработки предложений по оптимизации финансовых потоков на различных уровнях экономики осуществлено распределение отраслей, оказывающих социальные услуги, по принципу социальной справедливости, в зависимости от характера деятельности социальных учреждений и наличия альтернативных источников их финансирования.

На основе системного подхода, использования метода логического моделирования и корреляционного анализа охарактеризовано современное состояние социальной сферы, определены направления взаимодействия социальной сферы и трудового потенциала. Установлено, что в долгосрочной перспективе улучшение качества жизни путем вложений в личное и социальное развитие, способствует улучшению состояния трудового потенциала, увеличению производительности труда, следовательно - доходов населения. Это закладывает новые основы для капиталовложений в человеческий капитал.

Ключевые слова: социальная сфера, социальные услуги, доходы, расходы, оптимизация, трудовой потенциал, качество жизни.

The core research is forms the rationale of efficiency of the marketing mechanism investment in to certain sectors of the social sphere in order to increase labour potential. Suggestions were given on optimization of financial flows at social sphere at different levels of the economy. The principle of social justice, nature of activities of social institutions and availability of alternative funding sources was taken into account.

Based on the system approach, on the use of logic modeling and the correlation analysis described current state of the social sector. The model mutual development of social sector and labour potential was constructed. Determined, that in long term, improving quality of a life by investing at personal and social development, contributes to improvement of labour potential, increase productivity, and hence income. It is basis for new investments at human capital.

Keywords: *social sector, social services, income, costs, optimization, labour potential, quality of life.*

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів розвитку економіки регіону чи країни в цілому та активною складовою продуктивних сил є людські ресурси. Значимість і зростання ролі людського фактору в економіці підтверджується теорією і практикою економічних відносин. За експертними оцінками Всесвітнього банку частка трудових ресурсів порівняно з іншими складовими національного багатства неухильно зростає (до 60-70%) передусім в розвинених країнах. В Україні вона становить близько 15% у загальних ресурсах країни [1].

У системі економічних відносин праця, людський ресурс, з одного боку, виступають джерелом створення нової вартості, з іншого – його відтворення прямо не залежить від накопичення капіталу в економіці [2]. Збільшення та покращення стану трудових ресурсів передусім відбувається за рахунок сприятливої соціальної політики держави чи допомоги з боку недержавних інституцій у напрямі підвищення рівня забезпечення населення послугами соціальної сфери.

Відтак соціальній сфері, як передумові розвитку людських ресурсів, повинно відводитися особливе місце. Окрім цього, більшість учених сучасної економічної науки спільні у думці, що головне завдання господарської діяльності, економічне зростання, поступово повинне замінитися зростанням

якості життя населення, що безпосередньо пов'язане з ефективністю функціонування соціальної сфери [3].

Аналіз актуальних досліджень. Економічний (галузевий) підхід до аналізу соціальної сфери передбачає ототожнення її з невиробничою сферою та сферою послуг. Такий підхід є досить умовним і критеріально доповнюється кінцевою метою функціонування соціальної сфери – задоволення соціальних або особистих потреб населення, створення необхідних соціально-економічних умов для життя людей. Соціальну сферу можна розглядати за діяльнісним підходом, як сукупність взаємопов'язаних блоків соціальної та ділової інфраструктури (рис. 1).

Рис. 1. Структура соціальної сфери за видами економічної діяльності (складено на основі КВЕД-2010) [4]

Глибоке розуміння значимості соціальної сфери (соціальної інфраструктури), напрямів розвитку і методів її державної підтримки представлено у роботах вчених України: Д. Богиня, П. Борщевський, Е. Лібанова, В. Лишиленко, І. Прокопа, В. Швець, К. Якуба та ін. З позицій розробки напрямів і пріоритетів соціальної політики, її моделювання цікавими є роботи Є. Гонтмахера, С. Смирнова, М. Ісаєва, С. Проніна. Провідними є теорії відомих економістів П. Самуельсона (теорія суспільних благ), А. Пігу (економічна теорія добробуту), Й. Шумпетера (теорія економічного розвитку).

Разом з тим різноплановість і непередбачуваність багатьох політичних, організаційно-правових, економічних умов, що визначають стан соціальної сфери сьогодні, потребує посиленої уваги до теоретичного обґрунтування альтернативних можливостей соціального розвитку. Дія перелічених факторів підсилюється протиріччями між нормативно-правовими документами у сфері соціальної політики та фінансовим ресурсами, що виділяються для її реалізації. Тому першочерговими заходами у такій ситуації є оптимізація існуючих фінансових потоків, а також пошук і використання інших продуктивних джерел, якими є приватне і колективне інвестування у розвиток соціальної сфери та формування трудового потенціалу.

Мета статті. Використання ринкових джерел інвестиційної підтримки соціальної сфери є фактором формування продуктивної частини трудових ресурсів у сучасних умовах. Теза побудована на гіпотезі, що збільшення доходів та поліпшення якості життя населення, за інших однакових умов, призводить до збільшення попиту на соціальні послуги, що покращує стан соціальної сфери, яка розвивається на вимогу трудового потенціалу нової якості.

Звідси завдання дослідження полягають у такому:

- відобразити схему механізму ринкової взаємодії соціальної сфери і трудового потенціалу;

- дати аналітико-діагностичну оцінку існуючого стану соціальних відносин, проаналізувати динаміку і структуру витрат на послуги соціальної

сфери у розрізі джерел фінансових й інвестиційних ресурсів та фактичних витрат домогосподарств на їх споживання;

- запропонувати модель пріоритетного спрямування фінансових та інвестиційних ресурсів у галузі соціальної сфери на державній та ринковій основі з метою формування найважливіших трудових активів у сучасних умовах;

- на основі кореляційного аналізу визначити тісноту зв'язку між показником ВВП та обсягами інвестицій в освіту, як фактора розвитку трудового потенціалу;

- окреслити перспективи ринкового механізму підтримки соціальної сфери в умовах соціальної інтеграції й високого рівня відносин перерозподілу доходів.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаною і доведеною є теорія про те, що трудовий потенціал, як ресурс для одночасного розвитку людини та поступального розвитку суспільства, здатен позитивно впливати на рівень продуктивності праці, інтенсифікацію виробництва, конкурентоспроможність та інноваційний розвиток економіки. Шляхом збільшення обсягів виробництва, нарощування ВВП, а отже і доходів населення, можлива переорієнтація споживчої поведінки людей у бік більш повного задоволення першочергових потреб та зростання частки заощаджень, як потенційних капіталовкладень у соціальний та особистий розвиток (рис. 2).

Відомо, що інвестиції сьогодні у підвищення рівня освіти й культури, професійне зростання тощо (накопичення людського капіталу) здатні у недалекому майбутньому краще реалізувати трудовий потенціал та забезпечити вищий за середній рівень доходів. Це ще один із факторів формування попиту на послуги соціальної сфери, можливість задоволення потреб вищого рівня та підвищення соціальних стандартів і якості життя (див. рис. 2).

З іншого боку, розширення горизонтальних зв'язків між підприємствами, установами, колективами, територіями, побудованих на взаємній зацікавленості

укріплення трудового потенціалу та приватній ініціативі інвестування у людський розвиток, здатен краще задіяти механізм взаємодії «розвиток трудового потенціалу - інститути соціальної сфери».

Рис. 2. Ринковий механізм взаємопов'язаного розвитку соціальної сфери і трудового потенціалу

Звичайно, у такому механізмі активними учасниками не можуть бути незахищені верстви населення, які не здатні за якимись критеріями (частіше це стан здоров'я) приєднатися до найбільш мотивованої частини фактичних та потенційних трудових ресурсів самостійно. Тому джерелом їхнього соціального та особистого розвитку першочергово має стати державно-громадська допомога.

Умовно всі напрями інвестування у соціальну сферу за джерелами надходжень коштів можна розподілити на 4 рівні:

1-й рівень – макрорівень – фінансування з Державного бюджету;

2-й рівень – мезорівень – використання коштів місцевих бюджетів та громадських фондів;

3-й рівень – мікрорівень, його формують кошти суб'єктів господарювання та приватних фондів;

4-й рівень – особистий, який включає особистий та сімейний капітал.

В Україні державна підтримка соціальної сфери для кожного громадянина окремо та в цілому для суспільства відіграє значну роль. Традиційними є одержання соціальної допомоги і послуг соціального захисту саме від держави, оскільки рівень доходів більшої частини населення залишається низьким. У розподілі населення за рівнем середньодушових загальних доходів більше 75% займає категорія людей, місячний дохід яких за невеликим перевищує 2000 грн. за умови, що середня заробітна плата по країні за даними 2013 р. становила 3265 грн. Все ще більше 13% населення проживає за межею бідності, маючи доходи нижче прожиткового мінімуму [5, с.112]. При цьому державні видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення населення досягли у 2013 р. 145 млрд. грн., що склало майже 29% у структурі загальних видатків, або 10% від ВВП (табл. 1). За останні 10 років щорічний їх розмір збільшився в 11 разів, але, починаючи з 2009 р. стрімкі прирости цього показника призупинено, а питома вага у загальних видатках зведеного бюджету України майже незмінна [6, с.11].

Таблиця 1

Державні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення¹.

Роки	Сума видатків зведеного бюджету України, млн. грн.	Динаміка видатків (ланцюговим способом), %	Питома вага у загальних видатках, %	У % до ВВП
2009	78872,4	106,5	25,4	8,6
2010	104624,1	132,7	27,6	9,7
2011	105555,7	100,9	25,0	8,1
2012	125382,7	118,8	25,3	8,9
2013	145166,0	115,8	28,7	10,0

Стабільною протягом п'яти років є також структура видатків зведеного бюджету на соціально-культурні заходи та освіту, які є найбільшими. Другу позицію після видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

¹ Складено і розраховано за даними [6]

населення займають видатки на освіту – 21,2%, потім охорона здоров'я – 12,2%, невелику питому вагу – видатки на духовний та фізичний розвиток 2,7% [6, с.17].

Якщо проаналізувати розподіл витрат домашніх господарств на соціальні потреби, то виявляється, що видатки державного бюджету на соціальний захист населення займають значно меншу частину, у порівнянні з їх витратами на освіту та охорону здоров'я (табл. 2).

Таблиця 2

Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств²

Види витрат	Розміри витрат, млн. грн./%					Витрати на 1 особу у 2013 р., грн.
	2009	2010	2011	2012	2013	
Освіта	59975	72010	78031	93053	95304	2098
Охорона здоров'я	38412	45868	48093	59061	61673	1358
Соціальне забезпечення та соціальна допомога	16554	19395	21825	23889	23769	523
Відпочинок, культура та релігія	4685	5853	6172	7438	7875	173
Послуги житлово-комунального господарства	587	783	938	403	457	10
Всього	709025	838213	1030635	1155635	1257624	27685
з них за джерелами:						
кошти домашніх господарств	<u>581733</u> 82	<u>686082</u> 82	<u>865860</u> 84	<u>962627</u> 83	<u>1057781</u> 84	23286
кошти некомерційних організацій	<u>7079</u> 1	<u>8222</u> 1	<u>9716</u> 1	<u>9164</u> 1	<u>10765</u> 1	237
за рахунок сектору загального державного управління	<u>120213</u> 17	<u>143909</u> 17	<u>155059</u> 15	<u>183844</u> 16	<u>189078</u> 14	4162

У розрахунку на одну особу річна сума таких витрат у 2013 р. становила 523 грн. Ще менші суми виділяються з бюджету на відпочинок, культуру, релігію, а також послуги житлово-комунального господарства. Разом з тим житлова проблема для українських громадян є дуже гострою. При цьому від 82% (у 2009р.) до 84% (у 2013 р.) соціальних потреб задовольняються за рахунок коштів домашніх господарств, 14% – за рахунок державних коштів і

² Складено і розраховано за даними [6, с.17]

тільки 1% – за кошт некомерційних організацій. Виходячи з вищенаведеної інформації надалі можна сподіватися на покращення ситуації у соціальній сфері у першу чергу за рахунок сімейних та приватних інвестицій.

Тому важливо окреслити пріоритетні сфери соціального розвитку, інвестування в які, з одного боку, забезпечить зростання рівня та якості життя населення, з іншого – покращить стан соціальної сфери та трудового потенціалу. Під трудовим потенціалом слід розуміти набір основних активів, що дозволяють всебічно задовольнити людські потреби на різних рівнях та забезпечують високу продуктивність праці, ефективність виробництва та інноваційність соціально-економічного розвитку. До таких активів можна віднести: фізичне та психічне здоров'я людини, компетентності (знання, вміння і практичні навички, способи мислення, професійні, світоглядні і громадянські якості, морально-етичні цінності, які визначають здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність [7]), кваліфікацію, ділові якості, рівень мотивації і соціалізації, ефективність (продуктивність) праці. Накопиченню таких активів повинна передувати правильна і рання мотивація молоді, як прогресивної частини населення.

В основі розподілення джерел фінансового забезпечення пріоритетних галузей соціальної сфери на державні та ринкові, може лежати критерій єдино можливого джерела та ступеня необхідності задоволення соціальної потреби для більшості категорій населення. Крім того, є неприбуткові, у той же час суспільно значущі галузі соціальної сфери, що не можуть функціонувати без державної підтримки та істотно впливають на темпи економічного зростання, економічний і політичний стан в країні. За основу можна також взяти правило ефективності за Парето, коли справедливим є такий розподіл: особи з високим рівнем доходів користуються деякими видами соціальних послуг на платній основі, особи з низьким рівнем доходів – на безкоштовній, особи середнього статку формують змішаний тип споживання соціальних послуг.

Тому на макrorівні за рахунок Державного бюджету мають

здійснюватися видатки на фінансування охорони здоров'я (лікування), отримання базової освіти, соціального захисту і соціального забезпечення, охорони навколишнього середовища та житлово-комунальне господарство.

З точки зору пріоритетності цільового використання коштів у формування трудового активу на особистому чи приватному рівні є такі витрати: витрати на продукти харчування і напої, одяг і взуття, житло, електроенергію, газ та ін. види палива, ремонт автомобілів, послуги ресторанів та готелів, придбання предметів домашнього вжитку, побутової техніки, витрати на транспорт і зв'язок, вищу та професійну освіту, підвищення рівня кваліфікації, витрати на збереження здоров'я, відпочинок і культуру, тобто духовний і фізичний розвиток.

У будь-яких соціально-економічних умовах це очевидні і поширені види інвестицій у людський капітал, у той же час найважливіші. Якщо фізіологічні потреби задовольняються у першу чергу, то другорядність інших залежить від рівня задоволеності потреб базового рівня. У структурі витрат українців витрати на продукти харчування займають більше половини бюджету, витрати на продовольчі товари – більше третини, 7-8% – витрати на житло та оплата комунальних послуг, тоді як незначну частину складають витрати на фізичний, духовний та соціальний розвиток (близько 1-3%) (табл. 3).

Таблиця 3

Структура сукупних витрат населення України протягом 2009-2013 рр. [4]

Роки	2009	2010	2011	2012	2013
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	2754,1	3072,7	3456,0	3591,8	3814,0
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати	87,8	90,0	90,2	90,9	90,3
продукти харчування та напої	53,2	54,9	54,7	53,7	53,6
непродовольчі товари та послуги	34,6	35,1	35,5	37,2	36,7
<i>в тому числі</i>					
одяг і взуття	5,6	6,1	5,8	6,1	6,0
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,4	9,3	9,6	9,9	9,5
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,4	2,2	2,3	2,3

охорона здоров'я	3,1	3,1	3,1	3,4	3,4
транспорт і зв'язок	6,3	6,4	6,6	7,1	7,1
відпочинок і культура	1,8	1,8	2,0	2,0	2,1
освіта	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2
інші товари і послуги	4,8	4,7	3,8	3,8	3,7
Неспоживчі сукупні витрати	12,2	10,0	9,8	9,1	9,7
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	7,7	7,6	8,0	8,3	8,0

Відомо, що із зростанням доходів структура споживання змінюється у бік зростання частки витрат на задоволення духовних і соціальних потреби (Закон Енгеля). Можемо зробити передбачення щодо наявності тісного зв'язку між ВВП на душу населення та інвестиціями у соціальну сферу. Для цього здійснимо кореляційно-регресійний аналіз взаємозалежності цих показників за останні 5 років на прикладі середніх витрат населення на освітні послуги.

Рік	ВВП у розрахунку на одну особу, тис. грн. (X)	Середні витрати на освіту на одну особу, тис. грн.(Y)	X*Y	X ²	Yx	(X- \bar{X}) ²	(Y- \bar{Y}) ²
2009	17,548	1,302	22,85	307,93	1,43	54,91	0,19
2010	20,738	1,570	32,56	430,07	1,62	17,81	0,03
2011	24,916	1,707	42,53	620,81	1,88	0,002	0,001
2012	29,637	2,041	60,49	878,35	2,16	21,90	0,09
2013	32,090	2,098	67,33	1029,77	2,31	50,84	0,13
Разом	124,929	8,718	225,75	3266,93	9,4	145,46	0,44

На основі знайдених параметрів лінійного рівняння $Y_x = 0,38 + 0,06x$, середніх значень для факторної і результативної ознаки (\bar{X} ср = 24,96; \bar{Y} ср = 1,74) та середньоквадратичних відхилень $\sigma_x = 5,4$, $\sigma_y = 0,3$ коефіцієнт кореляції склав $r = 0,98$, що свідчить про наявність тісного зв'язку між показниками ВВП та середніми витратами на освіту у розрахунку на одну особу. В умовах стабільних абсолютних приростів ВВП, зростання доходів населення збільшуються витрати на особистий та соціальний розвиток. Інвестування у трудовий капітал сприяє збільшенню продуктивності праці, а отже і заробітної плати, як основної складової доходів та ВВП в цілому. Процеси зворотного напрямку у зв'язку з порушенням ринкових механізмів господарювання та слабкою соціальною політикою призводять до зниження рівня і якості життя населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Стан соціальної сфери

впливає на якість життя населення та опосередковано визначає темпи економічного зростання, впливаючи на продуктивність праці та рівень розвитку трудового потенціалу. Розповсюдження та утвердження тези про пріоритетність зростання якості життя над економічним зростанням та необхідність оптимізації фінансових потоків, що спрямовуються у соціальну сферу, визначило актуальність розробки проблеми ефективності функціонування соціальної сфери з метою покращення стану трудового потенціалу.

В країнах з ринковою економікою поліпшення якості життя населення забезпечується шляхом зростання видатків державного та місцевих бюджетів на відтворення людського капіталу, оскільки у довгостроковій перспективі він здатен забезпечити економічне зростання. В Україні проблема фінансування соціальної сфери на макро- та мезорівнях може бути частково вирішена за рахунок збільшення реальних грошових доходів громадян та ефективного використання трудового потенціалу країни. Із трьох моделей соціальної політики, що мають місце в Україні, пріоритет повинен бути відданий соціально-демократичній моделі у поєднанні з консервативною моделлю, коли має місце центристський підхід до надання державних послуг та схильність до соціального планування шляхом впровадження програмно-цільового методу формування консолідованого бюджету, та ліберальним підходом з тенденцією до селективної підтримки населення [8].

Теоретичні висновки статті можуть виступити в якості методологічного обґрунтування соціальних проєктів підвищення рівня, якості життя населення, нарощування трудового потенціалу. Успішне застосування результатів дослідження може служити одним із факторів ефективного використання ресурсів у соціальній сфері та зростання забезпеченості населення соціальними послугами.

У перспективі можлива розробка системи формул для визначення пріоритетності централізованих і приватних витрат у ту чи іншу галузь соціальної сфери з орієнтацією на змішане споживання відповідно до принципу ефективності Парето.

Література

1. [Human Development Reports](http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014). United Nations Development Programme. Washington, 2014. Р. 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014](http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014).
2. Сорокин А.В. Национальное и общественное богатство // Национальное богатство и национальный продукт: [коллективная монография] / Под. Ред В.Н. Черковца. – М.: МГУ имени М.В. Ломоносова, ТЕИС, 2010. – 234 с.
3. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: [монографія] / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2008.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Соціальні індикатори рівня життя населення: статист. зб. / Державна служба статистики України; відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К., 2014. – 215с.
6. Соціальний захист населення України: статист. зб. / Державна служба статистики України; відп. за вип. І.В. Калачова. – К., 2014. – 130 с.
7. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-vii>
8. Богданова Т.І. Якість життя населення як мета політики соціально-орієнтованої держави / Т.І.Богданова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – №37. – С.8-9.